

O OGLINDĂ A PRINCIPILOR? PREDICILE LUI PELBARTUS DE THEMESWAR DESPRE ȘTEFAN CEL SFÂNT AL UNGARIEI

Alexandra Baneu*

Introducere

Literatura didactică, ce poate lua numeroase forme (pilde, tratate, predici etc.), are ca rol principal să producă schimbări de comportament sau de atitudine. Ea este fie directă, situație în care un personaj sau chiar autorul oferă sfaturi, fie indirectă, atunci când aspectul didactic este dat de prezența unui personaj exemplar prin acțiuni, comportament sau reputație sau, dimpotrivă, de cea a unui personaj care oferă un exemplu de comportament care trebuie evitat (Morgan 2008: 7–8).

Oglinzile principilor se integrează în acest gen literar mai vast. Dacă ar fi să le definim în grabă, am spune: sunt lucrări ce conțin sfaturi destinate conducătorilor laici. Această definiție este, totuși, prea largă și prea restrânsă în același timp, după cum ne propunem să arătăm în lucrarea de față. Ea este prea largă, întrucât nu sunt vehiculate orice fel de îndemnuri, ci sfaturi morale, menite să-i transforme pe cei care le aud sau citesc în conducători drepecți. Totodată, ea este prea restrânsă, deoarece aceste oglinzi nu le oferă învățături numai conducătorilor laici, ci și celor religioși, după cum este ilustrat de numeroasele *specula paparum* sau tratate *de potestate papae*, inaugurate de lucrarea *De consideratione* a lui Bernard din Clairvaux (Lambertini 2011: 792–793, 794–795). Ba, mai mult, ele nici măcar nu sunt întotdeauna destinate conducătorilor, ci pot fi la fel de bine destinate consoartelor acestora (Morgan 2008: 64–67).

În fapt, o astfel de definiție nu este de găsit ca atare în literatura secundară, majoritatea lucrărilor consultate prezentând acest subgen literar ca fiind constituit din cărți de sfaturi adresate conducătorilor, importante pentru cercetarea contemporană prin faptul că ne fac accesibilă gândirea politică a perioadei în care au fost scrise (Blaydes, Grimmer *et alii* 2013:1). Ele mai sunt definite ca un gen literar în care idei politice sunt exprimate sub forma unor învățături adresate conducătorului (Lambertini 2011:791) sau ca lucrări care fie arată cum ar trebui să fie un cârmuitor ideal, fie oferă recomandări privind domnia unui rege sau viitor rege (Darling 2013: 223).

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca/ Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; email: alexandra.baneu@yahoo.com

Lucrurile se complică și mai tare dacă încercăm să stabilim cărei tipologii de scriere îi aparțin. Sunt ele tratate? Ce se întâmplă, în această situație, cu epistolele care conțin asemenea sfaturi? O piesă de teatru ar putea avea măcar elemente care să ne permită să o apropiem de tradiționalele oglinzi ale principilor (Bałuk-Ulewiczowa 2014: 25–42)? Dar o predică?

Colecțiile de predici ale lui Pelbartus de Themeswar

Tocmai pentru a încerca să oferim un răspuns la cea din urmă întrebare am ales să analizăm predicile lui Pelbartus de Themeswar dedicate praznicului regelui Ștefan cel Sfânt al Ungariei și să urmărim dacă acestea conțin elemente didactice care le-ar putea apropia de subgenul literar al oglinzilor principilor. Totuși, trebuie să avem în vedere că acestea sunt predici model, care nu erau menite să fie rostite în fața unor conducători, ci în fața congregației – ele nu-și propun în mod direct să educe un prinț sau un rege, cât să-i instruiascăpe supuși astfel încât aceștia să poată distinge între un bun conducător și un tiran.

Pelbartus de Themeswar este un franciscan observant, născut la Timișoara, în 1435. Începând cu anul 1458, acesta a studiat artele la facultatea din Cracovia, devenind *baccalaureus artium* în 1463. Din 1480 a predat teologia la *studium*-ul *generale* franciscan „Sfântul Ioan” din Buda, unde se afla și la sfârșitul vieții, în data de 22 ianuarie 1504 (Bárczi 2007: 251–252). Culegerea sa de predici, *Pomerium sermonum de tempore*, a fost publicată în 1498, iar în 1499 au apărut celelalte două volume ale predicilor sale, *Pomerium de sanctis* și *Pomerium quadragesimale* (Bárczi 2007: 252). *Pomerium*-ul s-a dovedit a fi un adevărat bestseller în epocă, numai volumul *De sanctis* fiind reeditat de 20 de ori între 1499 și 1519 (dintre care de 12 ori la Haga, în imprimăria lui Heinrich Gran, cu finanțare de la Johann Rynmann); pentru a avea un termen de comparație, volumul dedicat praznicelor sfinților, *Biga salutis*, scris de Oswaldus de Lasko, elevul lui Pelbartus, a fost reeditat numai de 5 ori (Bárczi 2007: 285). Termenul *pomerium*, o variantă medievală a lui *pomarium*, înseamnă grădină de pomi fructiferi, livadă, dar în același timp desemnează și partea nelocuită de la marginea unei cetăți, partea care se află în afara zidurilor. Titlul este explicat de către Pelbartus însuși la începutul colecției *De tempore*:

„Într-un final, am hotărât să numesc această lucrare, în ciuda proastei reputații, *Livadă de predici (Pomerium sermonum)*, și am făcut acest lucru în mod potrivit, întrucât așa cum în livadă există pomi, fructe și flori diferite, tot astfel în această lucrare se găsesc predici diferite și felurite, flori ale unor învățături variate și fructe mântuitoare ale misterelor divine” (Pelbartus de Themeswar, *Sermones pomerii de tempore: aIv*).

Predicile dedicate sfântului Ștefan al Ungariei – o oglindă a principilor

Pomerium-ul conține, în general, pentru fiecare sărbătoare sau duminică de peste an (*De tempore*), praznic de sfinți (*De sanctis*) sau zi din postul paștelui (*Quadragesimale*), câte patru predici, astfel încât preotul care folosește acest model să aibă de unde să aleagă și, în cazul în care rămâne mai mulți ani în aceeași comunitate, să nu fie nevoit să își repete predicile.

Totuși, predicile dedicate Sfântului Ștefan sunt doar în număr de trei, pentru a patra Pelbartus trimitându-și cititorul fie la predica 117 fie la predica 118 din *De sanctis, pars aestivalis* (de aici înainte *PA*). Sfântul Ștefan al Ungariei (c. 975–1038) a fost primul rege creștin al maghiarilor, sărbătorit ca întemeietorul Regatului Ungariei. El a fost fiul lui Geza, s-a căsătorit cu sora lui Henric al II-lea în 995 și i-a urmat tatălui său la conducere în 997. Cea mai importantă acțiune a sa a fost să impună creștinismul ca religie oficială a țării, papa Silvestru al II-lea fiind cel care i-a înmănat coroana și l-a uns rege în anul 1001 – se crede că o parte a acestei coroane este conservată încă la Budapesta. Despre el legenda spune că, după ce a instaurat creștinismul ca religie oficială, pedepsea sever obiceiurile superstițioase de origine păgână, iar blasfemia și adulterul erau considerate la fel de grave precum furtul și crima. Aceasta mai consemnează, însă, și că el era drept și milostiv față de săraci (Farmer 2004: 2428–2431).

Prima predică dedicată Sfântului Ștefan (*PA* 52) pornește de la tema, luată din Ioel 2, 23: *Bucurați-vă în Domnul Dumnezeu, deoarece ni l-a dat nouă pe doctorul dreptății*. Acest doctor al dreptății și al credinței este, în opinia lui Pelbartus, nimeni altul decât Sfântul Ștefan: prin el a ajuns la credință poporul maghiar, el le-a dat un bun model de sfințenie și dreptate și tot el joacă rolul de mijlocitor pentru întregul popor în fața lui Dumnezeu (*PA* 52: A). Așadar, un rege ideal, trebuie să fie creștin, drept și să contribuie la bunăstarea poporului în fruntea căruia se află, nu doar în lumea aceasta, ci și în cea de dincolo: un rege creștin trebuie să fie sfânt sau să aspire către sfințenie.

Predica pare inițial un pretext pentru a discuta problema dreptății: pornind de la faptul că Sfântul Ștefan era drept, ba chiar cel mai drept, în prima parte se analizează de fapt de ce este necesară dreptatea și ce anume presupune dreptatea creștină. Necesitatea dreptății provine din faptul că nicio societate nu este posibilă în absența ei, până și hoții și tâlharii având propriile lor reguli. Dreptatea creștină, o formă de dreptate echitabilă, constă în a-i da fiecăruia ceea ce îi este datorat, iar un creștin are o datorie împătrită: față de Dumnezeu, față de preot (sau de superiorul său), față de egalul său și față de supusul său. În cea de-a doua parte a predicii se argumentează de ce este drept ca lumea să fie împărțită în conducători și conduși, din moment ce toți oamenii sunt după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, atât servitorul cât și stăpânul. Argumentul principal în acest sens este că face parte din ordinea stabilită de Dumnezeu ca cel slab să fie condus de cel puternic și că aceasta exista încă de dinainte de cădere, femeia și copiii fiind conduși de către bărbat chiar și în Paradis.

Doar cea de-a treia parte a predicii vorbește, de fapt, despre Sfântul Ștefan. Acesta este prezentat drept un conducător model, ales de către Dumnezeu, lucru dovedit prin cele șapte privilegii care se regăsesc în legendă. Primul dintre ele este nașterea sa, anunțată de către un înger, ca nașterea lui Hristos; cel de-al doilea, arătarea în visa Sfântului protomartir Ștefan; cel de-al treilea, certitudinea salvării; al patrulea, privilegiul demnității, căci a fost regele, apostolul și doctorul Ungariei; al cincilea privilegiu este, în fapt, constituit de caracterul Sfântului Ștefan – el a fost foarte darnic (a construit biserici), foarte milostiv și pios, foarte drept și a dispus de maturitate și bună judecată; al șaselea, cel al puterii strălucitoare, iar al șaptelea cel al arătării în slavă (PA 52: A–I). Prin „privilegiu” aici se înțelege miracol, semn divin, iar ultimele două se referă la minuni săvârșite de către Sfântul Ștefan după moarte.

Din perspectiva temei noastre, al cincilea privilegiu, constituit din trăsăturile de caracter ale Sfântului Ștefan, este cel mai interesant dintre toate. Alături de toate trimerurile la ce înseamnă dreptatea, o cârmuire dreaptă sau un conducător potrivit, privilegiul ne îndreptățește să afirmăm că în această predică regăsim elemente ale literaturii didactice indirecte și, fiind vorba despre un conducător care este prezentat ca simbol al dreptății, putem să considerăm că textul este puternic influențat de literatura principilor.

A doua predică dedicată praznicului Sfântului Ștefan (PA 53) este un pretext pentru a discuta următoarele teme: prudența creștină, iubirea de Dumnezeu ca element necesar al acțiunilor noastre în vederea mântuirii și semnele care ne arată dacă acțiunile noastre sunt pe placul lui Dumnezeu. Prudența creștină înseamnă pentru Pelbartus a ști să distingem între faptele care trebuie făcute și cele ce trebuie evitate, iar, potrivit acestuia, Sfântul Ștefan este un exemplu în acest sens, fiindcă întotdeauna l-a ales pe Hristos (PA 53: A–E). În ceea ce privește a doua temă, orice acțiune, oricât de bună, este lipsită de valoare mântuitoare dacă nu este făcută din iubire pentru Dumnezeu. O subtemă a acestei părți a predicii constă în a explica de ce numim păcatele de moarte astfel, din moment ce nu ne duc inevitabil la moarte. Răspunsul este întreit: deoarece murim în sufletul nostru atunci când păcătuim, deoarece păcatul ne trimite în fapt spre moarte (adică în iad) și întrucât prin păcatul de moarte sunt distruse toate lucrurile bune și toate meritele. Bineînțeles, Sfântul Ștefan s-a străduit să evite toate păcatele și i-a slujit cu credință lui Hristos, susține Pelbartus (PA 53: E–G). În ceea ce privește a treia problemă discutată, există șase semne prin care ne putem de seama dacă acțiunile noastre sunt pe placul lui Dumnezeu: semnul iubirii (dacă din iubire îi servim lui Dumnezeu, și nu doar din teamă sau obligație), semnul bunei intenții, semnul precauției, al devoțiunii, al smereniei și al perseverenței. Toate acestea se regăsesc, bineînțeles, în Sfântul Ștefan, dar acesta a mai avut, pe deasupra, și revelația supranaturală a faptului că este unul dintre aleșii lui Dumnezeu (PA 53: G–H). Și această predică intră în categoria literaturii didactice indirecte, Sfântul Ștefan fiind din nou prezentat ca un model de conducător, dar totodată ca un exemplu demn de urmat pentru orice creștin. Totuși, influența literaturii principilor nu este atât de evidentă precum în cazul predicii 52.

A treia predică dedicată Sfântului Ștefan conține, într-adevăr, mai multe elemente comune cu o oglindă a principilor. Tema provine din Proverbe 20, 28: *Misericordia et veritas custodiunt regem et roborabitur clementia thronus eius* („Îndurarea și credincioșia îl protejează pe rege și, prin bunătate, tronul lui este în siguranță”). După obișnuitul „aceste cuvinte pot fi spuse și despre Sfântul Ștefan regele nostru”, Pelbartus împarte predica în trei subteme: despre echitatea justiției, despre sfințenia urmării acesteia și despre milostenie în aplicarea legii.

Prima parte argumentează importanța dreptății definite ca echitate: dreptatea înseamnă a-i da fiecăruia ceea ce i se cuvine. Ceea ce trebuie reținut aici pentru tema noastră este că Pelbartus atenționează ca nu cumva dreptatea să devină ca o pânză de păianjen, în care se prind animalele mici, dar pe care o rup cele mari. Așa se întâmplă în cazul unor mai mari și principii care trec dincolo de lege, în timp de oamenii mici sunt pedepsiți (*PA 54: C*). Referința este, foarte probabil, la Ungaria secolului al XV-lea, ceea ce ne spune că, indirect, acesta le dă sfaturi nobililor vremurilor sale, dar totodată își învață și congregația să recunoască un conducător nedemn.

Din cea de-a doua parte, dedicată sfințeniei respectării dreptății, ne interesează în special remarcă lui Pelbartus privind faptul că regele Ștefan este cel care a stabilit legi pentru Ungaria. Acestea prevedeau: slujirea lui Dumnezeu, respectarea drepturilor altor popoare, respectarea aproapelui și a bunurilor Bisericilor. Exclamația lui Pelbartus în acest punct este mai mult decât grăitoare: „O, de ar ține nobilii maghiari legile acestea! Dar vai, vedem că fac multe lucruri contrare lor (*PA 54: H*)”!

Cea de-a treia parte a predicii se referă la mila în aplicarea pedepselor. Această milostenie li se potrivește în special regilor, care sunt reprezentanții lui Hristos pe pământ, iar Sfântul Ștefan este un bun exemplu, în opinia lui Pelbartus, și pentru această calitate regească. Tocmai fiindcă trăsătură este atât de indicată nobililor și principilor, aceștia au adesea scuturile ornate cu acvila sau cu leul, animale considerate în mod tradițional „pioase”, întrucât ele nu-și mănâncă niciodată întreaga pradă, ci le lasă și celorlalte viețuitoare o parte din ea. Tot astfel, și principii trebuie să fie milostivi și să-i apere pe cei săraci de opresori (*PA 54: H-K*).

Concluzie

Putem conchide că această serie de trei predici are elemente ale unei oglinzi a principilor, în ciuda faptului că nu instrucția unui conducător este subiectul ei principal. Ea ne spune, indirect, cum trebuie să fie un bun rege: asemenea lui Hristos, drept, dar milostiv. Pentru tema noastră este de reținut și ideea potrivit căreia un popor se mântuiește și prin conducătorii săi, care se regăsește adesea în literatura de proveniență creștină sau musulmană dedicată principilor.

Cu toate acestea, ea nu poate fi tratată drept o oglindă a principilor propriu-zisă, lipsindu-i mai multe elemente necesare, cum ar fi o descriere directă a modului în care conducătorul trebuie să guverneze sau o prezentare a formei ideale de organizare politică. Dată fiind totuși apropierea dintre cele două tipuri de texte, trebuie să ne întrebăm dacă nu ar trebui lărgită definiția subgenului literar al oglinzilor principilor, astfel încât să cuprindă și acele scrieri precum cea de față, influențate într-o atât de mare măsură de literatura principilor.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie principală

- Pelbartus de Themeswar, *Sermones pomerii de tempore = Sermones Pomerii fratris Pelbarti de Themeswar divi ordinis sancti Francisci, De tempore*, Hagenaw, 1501.
 PA= Pelbartus de Themeswar, *Sermones Pomerii de sanctis II* (pars aestivalis), Augsburg, 1502 (http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=pa_index)

Bibliografie secundară

- Bałuk-Ulewiczowa 2014 = Bałuk-Ulewiczowa, Teresa, 2014: *The Mirror of Princes and the Distorting Mirror in Shakespeare's Chronicle Plays, in Eyes to Wonder, Tongue to Praise. Volume in Honour of Professor Marta Gibińska*, Agnieszka Pokojka, Agnieszka Romanowska (ed.), Praga, Jagiellonian University Press, 25–42.
 Bárczi 2007= Bárczi, Ildikó, 2007: *La diversité thématique dans les predicatios de Pelbart de Temesvár*, in „Archivum Franciscanum Historicum”100 (2007), 251–310.
 Blaydes, Grimmer et alii 2017 = Grimmer, Justin; Blaydes, Lisa; McQueen, Alison, 2017: „Replication Data for: *Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds*” (doi:10.7910/DVN/CV9AYE, Harvard Dataverse, V1, UNF:6:ZFH9EsxR9qY5pnD25rZizw==).
 Darling 2013 = Darling T., Linda, 2013: *Mirrors for Princes in Europe and the Middle East: A Case of Historical Incommensurability*, in *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times: Transcultural Experiences in the Premodern World*, Albrecht Classen (ed.), Berlin, De Gruyter, 223–242.
 Farmer 2004 = Farmer, David Hugh, 2004: *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford, Oxford University Press.
 Lambertini 2011 = Lambertini, Roberto, 2011: *Mirrors for Princes, in Encyclopedia of Medieval Philosophy. Philosophy between 500 and 1500*, Henrik Lagerlund (ed.), Springer Netherlands, 791–795.
 Morgan 2008= Morgan, Erin Liana, 2008: *A Mirror for Princes? A Textual Study of Instructions for Rulers and Consorts in Three Old French Genres* (A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the Degree of Master of Arts in French in the University of Canterbury), Canterbury, University of Canterbury.

A MIRROR FOR PRINCES? THE SERMONS OF PELBARTUS OF THEMESWAR ABOUT SAINT STEPHEN OF HUNGARY

ABSTRACT

The literary subgenre known as “mirrors for princes” is difficult to define precisely, given the multiplicity of forms that it can take. My paper tries to see to what extent a series of sermons dedicated to a ruler that has been sanctified can be comprised under this genre. After analyzing the three sermons that Pelbartus of Themeswar dedicated to the feast of Saint Stephen the Great of Hungary, I conclude that, although the three texts are influenced to a great degree by this type of writings, they cannot be included in the literary subgenre of mirrors for princes unless the sphere of the definition, which seems too narrow to begin with, is extended.

Keywords: Pelbartus of Themeswar, Pomerium, sermons, mirror for princes, King Stephen I of Hungary